

УДК 303.001

**CONCEPTUALIZATION OF THE IDEA OF DEPENDENT DEVELOPMENT
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ЗАЛЕЖНОГО РОЗВИТКУ****Voropaeva T.S. / Воропаєва Т.С.***s.p.s., as.prof. / к.психол.н., доц.*

ORCID: 0000-0001-8388-7169

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Volodymyrska Street 60, 01601

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, вул. Володимирська 60, 01601

Анотація. У статті аналізується суть сучасної неоколоніальної політики, що проводиться окремими країнами. В даному контексті розглянуті теорії залежного розвитку. Представлені в статті концепції залежного розвитку стверджують про зростаючий розрив в економічному розвитку «центру» і «периферії». Аналізується специфіка залежного розвитку постколоніальних держав.

Ключові слова: постколоніалізм, неоколоніалізм, імперія, залежний розвиток, Україна.

Вступ.

Друга половина ХХ ст., його кінець та початок ХХІ ст. ознаменувались активізацією антиколоніального та постколоніального дискурсу. Після того, як у другій половині ХХ ст. почався період падіння колоніальної системи і становлення нових національних держав, масова міграція мешканців колишніх колоній до європейських країн стала основою становлення мультикультурних суспільств у цих країнах, паралельно розпочалися процеси визначення курсу постколоніального розвитку звільнених народів. Осмислення «колоніального минулого» інтелектуалами і вченими (вихованими на принципах західноєвропейського раціоналізму) призвело до становлення постколоніальних досліджень.

В сучасних умовах зростає актуальність соціально-філософського осмислення основних аспектів теорій залежного розвитку, які виникли в руслі антиколоніальних ідей і постколоніальних досліджень. Теорії залежного розвитку тісно пов'язані з неоколоніальною політикою, яка сьогодні проводиться окремими країнами.

Основний текст.

Відомо, що концептуалізація (від лат. conceptus – думка, уявлення, а також conceptio – поняття, розуміння, задум) – це процедура теоретичної організації знань і певного наукового матеріалу, який окреслюється як самостійна проблема (зі збереженням зв'язків з іншими проблемами). Така процедура забезпечує процеси: а) створення теоретико-методологічної моделі дослідження, б) виведення понять зі спостережень і визначення зв'язків між ними, в) формулювання тверджень загального характеру, г) відображення можливих тенденцій та змін у рамках даного дослідницького поля, д) продукування дослідницьких гіпотез. Концептуалізація є одним з проявів когнітивної діяльності людини, що спрямована на осмислення наявної інформації та призводить до утворення концептів, концептуальних структур,

концептуальних схем і концептуальних систем у творчій уяві людини [1].

Термін «концепт» застосовується, як правило, для позначення тільки об'єктів-предметів, але не ситуацій, подій або дій, що вимагає додаткових визначень. В цілому, концепт розуміється як буттєво-культурне, а не спеціально-дисциплінарне формоутворення; головне в концепті – «багатовимірність і дискретна цілісність смислу», існуючого у певному культурному просторі й схильного до трансляції з однієї предметної області в іншу. У когнітивних науках концепт позначає основну одиницю зберігання й передачі інформації, яка структурно відображає як знання, так і досвід людини. У науковому знанні певним чином упорядкований та ієрархізований мінімум концептів утворює концептуальну схему, а знаходження необхідних концептів і встановлення між ними зв'язків являє собою суть концептуалізації. Складність концепту полягає в наявності двосторонніх зв'язків між мовою та свідомістю. Мова і мовлення – це сфери, в яких концепт матеріалізується. Концепти можуть інтерпретуватись як «згустки смислів», які є носіями важливої етнокультурної, соціокультурної, політичної, правової та іншої інформації і знаходять своє вираження у вигляді нормативно-звичаєвих, ідейно-образних, знаково-символічних, ціннісно-сміслових та інших систем культури. Відомо, що концепт виступає одиницею концептуальної картини світу, концепти об'єднуються у концептосфери і утворюють концептуальну картину світу.

Концептуальна схема задає теоретичне розуміння цілісності об'єкта, підтримує системні уявлення про нього в дослідницьких процедурах, утримує смислову єдність всередині науково-дослідницького співтовариства [1]. Концептуальну схему можна визначити як певну сукупність гіпотез і припущень про природу досліджуваних об'єктів, що заснована на наявних теоретичних висновках, що охоплює тенденції і залежності (закони) між окремими компонентами досліджуваної сфери. Як гранично широку концептуальну схему можна трактувати і наукову картину світу [1].

Отже, концептуалізація – це спосіб організації мисленнєвої діяльності людини, що дозволяє рухатися від первинного матеріалу і первинних теоретичних концептів до все більш і більш абстрактних конструктів, розгортаючи всю структуру наукової теорії, з одного боку, і вписуючи наукову теорію в більш широкі дисциплінарні контексти, – з іншого [1]. У першому випадку можна говорити про первинне концептуальне пояснення, що вводить в роботу з наявними даними інтерпретаційний (розпізнавальний) чинник, відсутній у простих первинних емпіричних генералізаціях, закріплений у спеціально винайденому понятті – концепті, що розгортає можливу пояснювальну стратегію. У другому випадку мова йде про вироблення концептуальної схеми (моделі, знакової системи тощо) досліджуваної області, що відображає лише найсуттєвіші її сторони (мінімально необхідний набір вихідних концептів і конструктів, що дозволяє задавати картину наукової реальності) [1]. Мета концептуалізації – позначити універсум можливих на даний момент способів діяльності на теоретичному рівні (у тому числі забезпечення внутрішньої зв'язності використовуваних концептів і конструктів), запропонувати бачення предметних полів роботи в

дослідницькому режимі, а також задати уявлення про організацію знання на різних рівнях [1]. Концептуалізація дозволяє вписувати одне знання в інше, більш загальне, а в кінцевому підсумку – і в культуру. Значущість концептуалізації полягає у її рефлексивній та дискурсивній залученості у світ культури, у її специфічному інструментарії аналізу та синтезу, а також у критичних та конструктивних устремліннях.

Аналізуючи історію науки, сучасні дослідники виявили два типи процесів концептуалізації: специфікацію понять, що приводить до більш чіткого розуміння дійсності, та їхнє узагальнення, що дає більшу систематичність [3, с. 20]. Вчені виділяють кілька принципів наукової концептуалізації, відповідно до яких можуть бути оцінені її результати: 1) принцип орієнтації, згідно з яким поняття покликані спрямовувати увагу дослідників лише на окремі сторони реальності, бо світ надто складний; 2) принцип ясності, що досягається за рахунок операціоналізації поняття (вказувати межі застосування поняття необхідно для того, щоб не приймати гіпотетичне як закономірне); 3) принцип систематизації, яка необхідна при наявності суперечливих даних та інтерпретацій, шляхом операційного визначення поняття співвідноситься зі світом спостережень, поняття з'єднують вузьку теорію із загальною або із суміжними областями знання, нарешті, з філософією науки; 4) принцип економії, який означає, що концептуалізація є способом спрощення думок і даних; 5) принцип евристичної значимості, в силу якого «внутрішньої метою наукової концептуалізації є стимулювання інтелектуальної діяльності та створення відчуття творчої свободи індивіда» [3, с. 20].

Окрім цього, концепт і контекст тісно пов'язані і взаємно доповнюють один одного «подібно ключу і замковій шпарині»: як не всякий ключ може відчинити будь-які двері, так і не всякий концепт може «працювати» в будь-якому контексті. За аналогією з генотипом, середовищем і фенотипом можна сказати, що «генотип (концепт) розвивається і розкривається в певних умовах середовища (контекст)» [8, с. 46 – 50, 56,].

Перші ідеї про залежний розвиток колонізованих спільнот та суспільств виникли у XIX ст. в умовах дискусій про вільну торгівлю, протекціонізм, економічний націоналізм та колоніалізм, а також в рамках імперіології (а точніше, в теоріях імперіалізму, які були створені в кінці XIX ст. – на початку XX ст.) та антиімперіалізму (антиімперіалізм, як самостійний політичний рух, виник у Європі в кінці XIX – на початку XX ст. і став реакцією на розширення європейських колоніальних імперій і захоплення Філіппін Сполученими Штатами Америки).

Цікаві ідеї, на яких базувалась майбутня теорія залежності, можна знайти у німецького економіста й політика Даніеля Фрідріха Ліста (1789 – 1846) [5, с. 71–85]. На основі аналізу економічного стану Німеччини XIX ст. вчений довів, що вільний ринок в умовах наздоганяючого розвитку консервує відсталість і закріплює переваги розвинених держав. Для захисту економічного суверенітету, в період конкуренції на внутрішньому ринку з більш сильними іноземними виробниками, він відстоював необхідність державного втручання для підтримки вітчизняної промисловості, формування тимчасових

протекціоністських бар'єрів і митного об'єднання дружніх країн в рамках єдиного економічного простору, поки розвиток національної індустрії не досягне рівня, достатнього для взаємовигідної вільної торгівлі.

Британський економіст Дж. А. Гобсон (1858 – 1940), автор однієї з класичних теорій імперіалізму, запропонував немарксистське пояснення тих чинників, які призводять до захоплення колоній. У своїх працях «Еволюція сучасного капіталізму» (1894) та «Імперіалізм: дослідження» (1902) він довів, що концентрація промислових монополій, зростаюча роль банків, низька купівельна спроможність населення і відсутність справедливого розподілу багатств всередині метрополій стимулюють зовнішню експансію. Вчений проаналізував специфіку експансії багатьох держав, які нібито заради здійснення цивілізаторської місії цинічно грабували колонізовані ними країни. Автор припускав, що в кінцевому результаті виникне конгломерат держав, які будуть жити за рахунок підкорених народів (пізніше це стало реальністю). Цей «паразитарний імперіалізм», на думку вченого, буде тримати під своєю владою величезні маси покірних їм наймитів, при цьому він буде всіляко маскувати свою сутність [2, с. 283].

Ідея залежного розвитку колонізованих народів була представлена також у книзі Рудольфа Гільфердинга (1877 – 1941) «Фінансовий капітал» (1910); у працях Розі Люксембург (1871 – 1919) «Введення в політичну економію» (1912 – 1913) та «Накопичення капіталу» (1913), де зазначалось, що в умовах капіталістичної експлуатації мільйони людей піддаються поневоленню, всім мукам незабезпеченого існування й зубожіння при повному фізичному і духовному виродженні [4, с. 320]. Про те, що імперіалізм є формою експлуатації сотень мільйонів залежних націй малим числом найбагатших націй, писали Микола Бухарін (1888 – 1938) у своїй праці «Світове господарство та імперіалізм» (1915), а також Володимир Ленін (1870 – 1924) у творі «Імперіалізм, як вища стадія капіталізму» (1916), при цьому В. Ленін використав ряд положень із праці М. Бухаріна у своєму творі [7, с. 206 – 208]. Німецький соціал-демократ Фріц Штернберг (1895 – 1963) у своїх працях «Імперіалізм» (1926), «Імперіалізм і його критики» (1926) та «Імперіалізм і кризи» (1930) приділяв велику увагу вивченню зв'язків між станом колоніальних і залежних країн із розвитком капіталізму в країнах Заходу [7, с. 206 – 208, 213].

Повноцінна концептуалізація ідеї залежного розвитку на матеріалах Латинської Америки належить аргентинському вченому Раулю Пребішу (1901 – 1986). У 1930 – 1940 роки Р. Пребіш переконався в тому, що неокласичні економічні концепції нічого не дають для розуміння економіки як Аргентини, так і всіх країн Латинської Америки. У 1950-х роках ним були розроблені основи власної економічної теорії. Вони були викладені у його праці «Економічний розвиток Латинської Америки і його головні проблеми» (1950). Основні постулати цієї теорії були прийняті й розвинуті цілою групою економістів, які працювали разом з ним в ООН. Головне в теорії Р. Пребіша полягало в тому, що світова капіталістична економіка являє собою єдине ціле і абсолютно чітко розмежована на «центр», який включає в себе кілька

високорозвинених індустріальних держав («центрів»), та «периферію», яку складають в основному аграрні країни. Периферійні країни знаходяться в економічній залежності від «центру» («центрів»), що перешкоджає їхньому повноцінному розвитку і обумовлює їхню відсталість. Найважливіша причина відсталості периферії – викачування центрами істотної частини її доходів. У 1970-х роках ним було створено кілька нових праць, які були потім об'єднані у книзі «Периферійний капіталізм: Криза і трансформація» (1981). У цих працях, значною мірою під впливом критики його початкової концепції з боку більш радикально налаштованих дослідників (Т. Дус-Сантуса (Т. Душ-Сантуша), Р. М. Маріні, Ф. Е. Кардозу та ін.), його теорія була оновлена і переросла в теорію «периферійного капіталізму». Її суть полягає в тому, що капіталізм периферійних країн якісно відмінний від капіталізму «центрів». Він функціонує і розвивається за іншими законами. Саме тому специфіка периферійного капіталізму визначає особливий характер усього суспільства, адже розвиток периферійного капіталізму є «відтворення знедоленості», а широкі маси населення виявляються приреченими на животіння. Оскільки периферійний капіталізм являє собою тупиковий варіант, не здатний до скільки-небудь суттєвого прогресу, то глибокі вади, властиві такому капіталізму не можуть бути подолані в рамках існуючої системи, цю систему необхідно трансформувати [6, с. 21 – 22, 200].

Теорію Р. Пребіша суттєво доповнив британський економіст Ганс Зінгер (1910 – 2006), один з авторів гіпотези Пребіша – Зінгера. Відповідно до цієї гіпотези умови світової торгівлі (співвідношення динаміки цін на сировину та продукцію обробної промисловості) з плином часу неминуче змінюються таким чином, що основні вигоди від міжнародної торгівлі отримують країни-виробники кінцевої продукції, тоді як сировинні економіки (а це, як правило, колишні колонізовані країни), які імпортують цю продукцію, неминуче погіршують своє становище. Ще в 1964 р. Г. Зінгер вперше запропонував використати збалансоване зростання за допомогою незбалансованих інвестицій (поєднуючи концепцію залежного розвитку і теорію «великого поштовху»), зокрема, збільшити продуктивність праці у сільському господарстві і в традиційних експортних галузях за рахунок імпортозаміщення й розвитку власної виробничої та соціальної інфраструктури, що дозволить дати поштовх для розвитку всієї економіки і створити умови для стабільного самопідтримуючого зростання. Дуже жаль, що ці ідеї поки що не використовуються в Україні. Адже у серпні 2013 р. МВФ опублікував результати досліджень ринків сировини з 1650 р., які підтвердили гіпотезу Зінгера – Пребіша: у довгостроковій перспективі ціни на будь-який вид сировини знижуються у порівнянні з цінами на промислові товари. Отже, концептуалізація ідеї залежного розвитку відбулась спочатку на матеріалах Латинської Америки і лише потім відповідна теорія була поширена на весь «третій світ».

Відомо, що початковий варіант теорії Р. Пребіша виник ще до краху лінійно-стадіальних концепцій модернізації. Інші теорії залежності почали формуватись вже у період кризи модернізаційних концепцій, – у 1960-ті роки.

Американський економіст українського походження (виходець з України, який народився в Херсонській губернії) Пол Александер Баран (1910 – 1964) у 1957 р. одночасно з бразильцем Селсу Фуртаду (1920 – 2004), аналізуючи ідею залежного розвитку, обґрунтував теорію «наздоганяючого розвитку» – «депендентизма» (від ісп. Dependiente – залежний), в якій була доведена можливість обмеженого самостійного розвитку периферійних економік при збереженні пріоритету національних цілей і завдань над інтересами міжнародного капіталу. Селсу Фуртаду у своїй книзі «Розвиток і недорозвинення» (1964) характеризує економіку, що виникла в результаті проникнення капіталізму в регіони з некапіталістичним господарством, як гібридну, що поєднує капіталістичне ядро з архаїчною структурою.

Німецький економіст, політолог та соціолог Андре Гундер Франк (1929 – 2005), аналізуючи феномен нерозвиненості, критикував теорії модернізації, класичний марксизм та ліберальні напрямки світової економічної думки. У розробленому автором (на матеріалах Латинської Америки) варіанті теорії залежності нерозвиненість і відсталість не розглядаються як природні етапи історичної еволюції, що властиві усім країнам. На думку А. Г. Франка, стабільне економічне зростання розвинених держав обумовлене процесом нееквівалентного обміну з країнами, що розвиваються, коли упродовж тривалого часу ресурси й капітали держав периферії присвоюються більш розвинутою метрополією. В кінцевому підсумку це приводить до розвитку економічної відсталості колонізованих і традиційних суспільств та до повторення подібних відносин на внутрішньому рівні (коли встановлюється відчуження додаткового продукту на користь мегаполісів, котрі утворюються як центри колоніальної експлуатації, а також формується залежна відсталість сільських районів). А. Г. Франк вважав, що прийнятні умови для розвитку периферії можливі передусім при орієнтації на задоволення національних інтересів. Розробляючи колоніальну проблематику, учений увів у науковий обіг поняття «Третього світу» [7, с. 213].

У другій половині 1960-х років виникла й оформилась теорія, започаткована бразильцем Т. Дус-Сантусом. Вчений зазначав, що витoki теорії залежності ведуть до теорії імперіалізму, але в нових умовах положення теорії імперіалізму повинні бути розширені й переформульовані. Т. Дус-Сантус виступає з критикою теорій модернізації, які він називає теоріями розвитку (development). Головний їхній недолік він бачить у їх лінійно-стадіальному характері, адже необхідний більш широкий аналіз існування залежних спільнот і залежного розвитку, оскільки залежність означає встановлення певних меж і можливостей розвитку залежних спільнот, які поступово набувають власної манери – залежного способу участі у процесах розвитку світової економіки. У 1980-х роках один з «депендентистів», бразильський вчений Руй Мауро Маріні (1932 – 1997) створив концепцію «суперексплуатації» трудящих мас периферії в результаті тотальної залежності цих країн від центрів [7, с. 213].

Висновки.

Отже, в основі теорій залежного розвитку лежить твердження про те, що економічна відсталість і політична нестабільність країн, що розвиваються, є

результатом їх інтеграції у світову економіку, а також систематичного тиску на них з боку розвинених держав (які дуже часто є колишніми метрополіями даних колонізованих країн). Таким чином, нерозвинені держави «периферії», колишні колонії держав «центру», бідніють в результаті того, що їхні ресурси та капітал витікають до багатих країн «центру», які не відмовляються від політики неокolonіалізму. Політика неокolonіалізму підтверджує наявність імперіалістичних тенденцій, властивих колишнім колоніальним державам по відношенню до своїх колишніх колоній, а також експансіоністських методів впливу на користь розвинених країн та їхніх найбільших корпорацій.

Критики неокolonіальної політики звертають увагу країн другого і третього світу на те, що політика Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світового Банку спрямована на нівеляцію повноцінного й збалансованого розвитку даних країн, оскільки для того, щоб претендувати на все нові й нові кредити, бідні країни змушені приймати диктаторські умови структурної перебудови власної економіки, що відповідають інтересам МВФ і Світового банку, але є згубними для економік цих країн, що, в кінцевому рахунку, приводить до підвищення рівня бідності, а не до її зниження.

Для сучасної України, яка перебуває на етапі свого постколоніального розвитку (1991 – 2018 рр.), дуже важливими є теорії залежного розвитку, розроблені видатними вченими світу. Керівництво нашої держави має зрозуміти, що одними з найважливіших кроків у соціально-економічній політиці мусить бути не тільки зменшення бідності українських громадян, але й деолігархізація, демонополізація, деколонізація України, обґрунтування політики стабільного розвитку, спрямованої на подолання наслідків економічної, політичної, культурної та інтелектуальної залежності українців (як етнічних, так і політичних) від колишніх імперій.

Література:

1. Абушенко В. Л. Концептуалізація. [Гуманитарная энциклопедия \[Электронный ресурс\]](https://gtmarket.ru/concepts/6891) // Центр гуманитарных технологий, 2002 – 2018. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6891>
2. Гобсон Дж. Империализм. – Л.: Наука, 1927. – 340 с.
3. Концептуалізація и контекстуалізація в науката и образованието // Стратегии на образователната и научната политика. – София, 2003. – 240 с. – С. 12–30.
4. Люксембург Р. Введение в политическую экономию. – М.: Политиздат, 1960. – 440 с.
5. Попов Г. Г. Национальное экономическое развитие в условиях глобализации: Фридрих Лист vs классическая школа» // TERRA ECONOMICUS : научный журнал. – 2007. – Т. 5. – № 4. – С. 71–85.
6. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? – М., 1992. – 340 с.
7. Семёнов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней). – М.: Современные тетради, 2003. – 240 с.

8. Meaning and context: quentin skinner and his critics / ed. J. Tully. Cambridge, 1988. – 340 p. – P. 46-57.

References:

1. Abushenko V. L. (2018). Kontseptualizatsiya. Gumanitarnaya entsiklopediya [Conceptualization. Humanitarian encyclopedia] in Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy [Center for Humanitarian Technologies]. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6891>
2. Gobson Dzh. (1927). *Imperializm* [Imperialism], Leningrad, Nauka, 340 pp.
3. Konseptualizatsiya i kontekstualizatsiya v naukata i obrazovanieto (2003) in *Strategii na obrazovatel'nata i nauchnata politika*, Sofiya, pp. 12-30.
4. Lyuksemburg R. (1960). *Vvedeniye v politicheskuyu ekonomiyu* [Introduction to political economy], Moskow, Politizdat, 440 p.
5. Popov G. G. (2007). Natsional'noye ekonomicheskoye razvitiye v usloviyakh globalizatsii: Fridrikh List vs klassicheskaya shkola» [National Economic Development in the Context of Globalization: Friedrich List vs Classical School] in *TERRA ECONOMICUS : nauchnyy zhurnal* [TERRA ECONOMICUS: scientific journal], issue 5, vol.4, pp. 71–85.
6. Prebish R. (1992). *Periferiynny kapitalizm: yest' li yemu al'ternativa?* [Peripheral capitalism: is there an alternative to it?], Moskow, 340 pp.
7. Semonov YU. I. (2003). *Filosofiya istorii*. (Obshchaya teoriya, osnovnyye problemy, idei i kontseptsii ot drevnosti do nashikh dney) [Philosophy of History (General theory, main problems, ideas and concepts from antiquity to the present day)], Moskow, 240 pp.
8. *Meaning and context: quentin skinner and his critics* (1988) / Ed. J. Tully, Cambridge, pp. 46-57.

Abstract. *The article analyzes the essence of modern neo-colonial policies pursued by individual countries. In this context, theories of dependent development are considered. The concepts of dependent development presented in the article confirm the growing gap in the economic development of the "center" and "periphery". The specifics of the dependent development of post-colonial states are analyzed.*

Key words: *post-colonialism, neocolonialism, empire, dependent development, Ukraine.*

Статья отправлена: 30.09.2018 г.

© Воропаева Т.С.